

בירור מיתה לעניין נחלה

ר' עוזיאל שיינטופ

- ◆ הקדמה
- ◆ הסבר הסוגיה לשיטת החכמת שלמה
- ◆ רמת העדות הנצרכת לבירור
- ◆ דעת הרמ"א
- ◆ המיתה – ג' שיטות
- ◆ סיכום
- ◆ השגות על התשב"ץ ויישובם
- ◆ הכרעת האחרונים

הקדמה

למיתתו של אדם ישנן מספר השלכות הלכתיות: התרת אשתו להנשא, ירידת יורשים לנחלה, נתינת מזונות לאשתו (בתנאים מסויימים), נטילת כתובה מהנכסים שהוא השאיר ועוד.

לגבי כל אחת מהשלכות אלו ניתן לשאול מה רמת הבירור שנצרכת על מנת שבית דין יכריעו שאכן האדם מת. נקדים שישנן שתי נקודות הנצרכות להתברר כלפי בירור מיתת האדם. האחת, שמי שבא ומספר את סיפור מיתתו אכן נאמן לבית דין ויכול לספר זאת. והשנית, שהדבר שקרה לאותו אדם, היינו תוכן הסיפור, אכן מספק לצורך בירור של מיתתו¹. יש לציין שכלפי כל אחת מההשלכות שהוזכרו לעיל יתכן והמסקנה תהיה שונה ורמת הבירור תהיה שונה מאשר בהשלכות האחרות.

בדברים הבאים אנו ננסה לגעת בנקודה הראשונה, מהי רמת הנאמנות של העדות המגיעה לב"ד לעניין שימוש בנכסי המוריש, האם צריך לשם כך שני עדים או מספיק שעד אחד יעיד על הדברים או אף פחות מכך. הבירור יעשה בעיקר מסביב למקורות הנוגעים לעניין הירושה אף שזה נוגע לדינים נוספים כפי שראינו לעיל².

1. יכול להיות שיבואו עדים נאמנים ויעידו לנו שקרה לו משהו לאותו אדם, אך אין בעדותם כדי לאמר לנו שהוא אכן מת. לדוגמא, עדים העידו שראו שנשברה לו הרגל, ודאי שאין זה מספיק כדי לברר לנו שהוא אכן מת.

2. נקודה זו נתבררה במקומות רבים וביניהם באבן העזר סימן יז סעיף ג (שם עניין זה נידון לגבי עיגון).

יש לציין שהגמרא ביבמות (קטו.) הסתפקה לגבי נאמנותו של עד אחד לעניין עיגון, האם נאמנותו מכח שזו מילתא דעבידא לאיגלווי (וזו סברא ששייכת גם במקרים אחרים מלבד עיגון), או מכח שאשה דייקא ומינסבא. הרמב"ם (נחלות ז,א) כותב שצריך לדעת ממקור מהימן שהמוריש מת ולשם כך צריך ראיה ברורה ולא מספיק שישנה שמועה או גויים המסיחים לפי תומם וכדומה:

"אין היורשין נוחלין עד שיביאו ראיה ברורה שמת מורישן, אבל אם שמעו בו שמת או שבאו עכו"ם משיחין לפי תומן, אע"פ שמשיאין את אשתו על פיהם ונוטל כתובתה אין היורשין נוחלין על פיהם".
דבריו נפסקו גם בשו"ע חושן משפט סימן רפד סעיף ב.

רמת העדות הנצרכת לבירור המיתה – ג' שיטות

שיטת הריב"ש

השיטה הפשוטה בהבנת הרמב"ם היא שצריך שני עדים שיעידו על מיתה המוריש. כך משמע מדברי הרמב"ם בהלכות נחלות ז,ג:

"וכן אם באו עדים שראוהו שנפל לגוב אריות ונמרים ... בכל אלו הדברים וכיוצא בהן אם אבד זכרו אחר כך יורדין לנחלה בעדות זו אף על פי שאין משיאין את אשתו, שאני אומר שלא החמירו בדברים אלו אלא מפני איסור כרת אבל לענין ממון אם העידו העדים בדברים שחזקתן למיתה והעידו שראו אותן הדברים ואבד זכרו ואחר כך נשמע שמת הרי אלו נוחלין על פיהן".

בפשטות לשונו נוטה לכך שהבירור נעשה כאן על ידי שני עדים, והעדיפות בירידה לנחלה על פני היתר אשה הוא רק בתוכן העדות ולא בתוקפה של העדות (שאף שהתוקף, שני עדים, מספיק להיתר אשה³, תוכן העדות כאן לא מספיק להיתר אשה ואילו לנחלה התוכן כן מספיק).

וכן משמע מהרמב"ם בהלכות עדות (ה,ב):

"בשני מקומות האמינה תורה עד אחד, בסוטה שלא תשתה מי מרים ובעגלה ערופה שלא תערף כמו שביארנו, וכן מדבריהן בעדות אשה שיעיד לה שמת בעלה".

3. ואפילו עד אחד מספיק בעדות אשה, מתוך חומר שהחמרת עליה בסופה הקלת עליה בתחילתה, ובכל זאת התוכן לא מספיק.

משמע שלשאר הדברים, מלבד סוטה ועגלה ערופה, צריך יותר מעד אחד. וכן מסיק הריב"ש בסימן קנה בדעת הרמב"ם וכך גם סובר הריב"ש להלכה. וכן פסק להדיא ערוך השלחן (סימן רפד, ב) שהראיה הנדרשת לנחלה היא ששני עדים יבואו ויאמרו שהמוריש מת ולא מועיל שעד אחד מעיד כך.

ואף שמצינו מקומות נוספים שהתורה האמינה עד אחד, כגון עד שבא ואומר מתי ב"ד קדשו את החודש⁴, וכן זה אחיו של פלוני וזו יבמתו⁵, שם נאמן עד אחד מדין מילתא דעבידא לאיגלויי, ואין ללמוד מנאמנותו שם למקומות אחרים. ואף אם נאמר באותם מקומות, כגון בהורדה לנחלה, שזה מילתא דעבידא לאיגלויי, מסביר הריב"ש שיש רמות בעניין זה של מילתא דעבידא לאיגלויי. ישנו דבר שהוא מפורסם לכל ועתיד להתגלות בודאי בקרוב, כמו קידוש החודש. וישנו דבר שאינו ודאי שיתגלה לנו ואינו מפורסם, ובו האמינו רק על סמך שאשה מדייקת ונשאת. ובעניין זה של בירור מיתה הדבר לא עשוי להתגלות באותה מידה כמו בקידוש החודש⁶.

כוונת הריב"ש שאין נאמנות לעד אחד מהתורה ורק חכמים האמינוהו במקרים מסויימים כגון בדבר שעתיד להתגלות באופן ודאי. ולגבי ירידה לנחלה אין בירור מספיק כיון שלא ברור שהדבר עשוי להתגלות באופן ודאי, ואין כאן סברות אחרות להקל בנאמנות כמו דייקא ומינסבא, והרצון להקל בעיגון.

שיטת התשב"ץ

שיטה נוספת בהבנת הרמב"ם אומרת, שמועיל עד אחד לצורך בירור מיתה המוריש. כך סוברים התשב"ץ (חלק א סימן עז) והנודע ביהודה (אבה"ע מהדר"ק סימן לג).

4. מסכת ר"ה כב, ב: "כי אתא עולא, אמר: קדשוה לירחא במערבא. אמר רב כהנא: לא מיבעיא עולא דגברא רבה הוא, דמהימן, אלא אפילו איניש דעלמא - נמי מהימן. מאי טעמא? כל מילתא דעבידא לאגלויי - לא משקרי בה אינשי. תניא נמי הכי: בא אחד בסוף העולם ואמר קדשו בית דין את החדש - נאמן".

וכן בדף כא, א: "לוי אקלע לבבל בחדסר בתשרי. אמר: בסיס תבשילא דבבלאי ביומא רבה דמערבא. אמרי ליה: אסהיד! אמר להו: לא שמעתי מפי בית דין מקודש". ומשמע שאם היה שומע מב"ד היה מעיד ונאמן בעדותו.

5. שהדבר ידוע שהוא אחיו ואין בעיה לברר זאת אצל שכניו.

6. ומצאתי בעזרת נשים ס"ק כד שלפי זה הריב"ש יודה בעדות על בירור מיתה אם היא באופן שעשוי להגלות כגון שמת במקום מיושב שניתן לברר בו על גורלו או שמת בבית חולים פלוני שבו ניתן לברר זאת, וכל מה שהריב"ש אמר הוא בהעיד שראהו מת במדבר וכדומה.

הנוב"י מביא לכך בין היתר ראיה, שהובאה כבר בדברי השואל בריב"ש, מהרמב"ם (הלכות גירושין יג, כט) שאומר: "אל יקשה בעיניך שהתירו חכמים ערוה החמורה בעדות אשה או עבד או שפחה או נכרי המסיח לפי תומו ועד מפי עד...". ודייקו, שהרמב"ם לא הביא שקשה מעד אחד שנאמן להתיר אשה בעדותו, ומכאן מוכח שנאמנות עד אחד היא מהתורה ולכן לא הביא הרמב"ם שיהיה מכך תימה (והריב"ש כתב ליישב הדברים לשיטתו).

הסברא בכך, שברמת העקרון הייתי אומר שעד אחד מועיל משום עדות בכל העדויות⁷. ואם רוצים לבוא ולאמר שיש בעד אחד בעיה של נאמנות, זה דבר מחודש שצריך הוכחה כיון שכל ישראל בחזקת כשרים, ואם רוצים לערער על חזקת כשרות זו ולומר על מישהו שאינו נאמן להעיד זה דבר שצריך להוכיחו⁸. אמנם מה שבדיני ממונות אפשר לסמוך רק על שני עדים, זה רק חשש רחוק של התורה שמא העד משקר, והתורה נתנה כח לחכמים להגדיר שהחשש הזה לא קיים בדינים מסוימים. דהיינו, לחז"ל יש כח לאמר שהתורה במצב כזה לא חששה וממילא תהיה נאמנות לעד אחד מהתורה במצב כזה. ובהורדה נחלה החליטו חכמים להקל כי זו מילתא דעבידא לאגלויי⁹. ובפרט במקרה שנידון לפני התשב"ץ שבו היו עוד סברות לקבל את עדותו של העד האחד, כיון שזה גילוי מילתא בעלמא, כי היה חשש רחוק מאוד שאותו אדם שמעידים עליו אכן ניצל כאשר ראוהו נופל באמצע הים, וכן בגלל חזקה שאין אדם חוטא ולא לו, וכאן העד לא הכיר את הירוש לפני כן והעיד מיד בהנצלו מן הסערה¹⁰. וזו לשונו במסקנה: "אבל מ"מ אין ספק שעדותו של זה העד היא

-
7. וראיתי בפת"ש (אבה"ע סימן יז ס"ק יג) שהנמוק"י (יבמות כח.) מביא שהרא"ה והריטב"א סוברים שעדות של עד אחד מועילה מהתורה לאשה משום מילתא דעבידא לאיגלויי ומשום דייקא. ומה שכתוב "משום עיגונא אקילו בה רבנן" הוא שהקלו חכמים בכך שלא החמירו על דין תורה שעד אחד נאמן. ועיין עוד בדעת הרא"ה בהערה 9. אמנם החזו"א אומר שהרא"ה לא סובר כמו התשב"ץ, אך באוצר הפוסקים (אבן העזר יז, ג) כבר הביאו לדחות הבנה זו ברא"ה. ומביא עוד הפת"ש שהמהר"ק מסביר ברמב"ם כמו התשב"ץ דמשום מילתא דעבידא לאיגלויי הוא נאמן מן התורה.
8. בלשון התשב"ץ: "ונראה טעמו של דבר דודאי ע"א הבא להעיד בב"ד חששא רחוקה היא לפגום בן ברית מוחזק בכשרות ששקר הוא מעיד" וכן "הרי נסתלק חשש רחוק מעליו והתורה לא פסלתו אלא מאותו חשש רחוק וכיון שנסתלק מעליו הרי הוא כשני עדים כשרים".
9. ובעניין זה יש להדגיש שהרא"ה, שגם סובר שעד אחד מועיל מן התורה, מצרף את עניין מילתא דעבידא לאיגלויי עם עניין אשה דייקא ומינסבא. ולפי זה לא יועיל עד אחד לגבי יורשים.
10. ונוסיף כאן עוד סברה מעניינת שמביא התשב"ץ באותו נידון: "יש ענין אחד שמחזק שאינו מעיד בשקר שהרי לא עבדי אינשי דמשקרי בשעה שהם נצולים ונעשה להם נס

ראי' ברורה לב"ד שלא העיד שקר. והרי הוא כשני עדים כשרים בעדות זו מהטעמים שכתבתי ויש לסמוך עליו להוריד זה הקרוב לנכסיו והוי יורש ודאי".

הנקודה בה נחלקו הריב"ש והתשב"ץ היא מה תוקף נאמנותו של עד אחד. האם עד אחד נאמן מהתורה רק שיש חשש רחוק שמשקר, וממילא במקום שעבידא לאגלויי העד יהיה נאמן, ובזה אין סברא לחלק בין דיני ממונות לדין היתר אשה להנשא.

או שעד אחד מדאוריתא לא נאמן כלל, וחכמים תקנו שיהיה נאמן במילתא דעבידא לאגלויי כאשר יש צורך בכך כגון בהיתר אשה לבעלה משום עיגון אבל בדיני ממונות שאין צורך לקבל עדות של עד אחד לא יהיה נאמן.

שיטת החכמת שלמה

שיטה שלישית היא שיטת החכמת שלמה (של מהר"ש קלוגר בסימן רפד על סעיף ב) שעד אחד נאמן, אבל שלא כמו התשב"ץ. לדעה זו ע"א לא מועיל לבדו ומצד עצמו, אלא מועיל בצירוף גורמים נוספים והצירוף בין העד ובין הגורמים הנוספים מועיל מדין רוב, ודברים אלו יבוארו בהמשך בהסבר הסוגיה בכתובות קז,א. בשונה מהתשב"ץ הסובר שבירורו של העד האחד מועיל מדין עדות, לשיטה זו בירורו של העד הוא מדין אחר, מדין רוב, ע"י צירוף של עוד עניינים.

סיכום השיטות:

- < **שיטת הריב"ש** – בירור מיתה דוקא ע"י שני עדים (ולא עד אחד כי אין נאמנות לעד אחד מהתורה, ונאמנותו רק במקרים מסויימים לפי דברי חז"ל).
- < **שיטת התשב"ץ והנוב"י** – בירור המיתה יעשה גם ע"י עד אחד (לפי שעד אחד נאמן מהתורה, מלבד במקרה שיש חשש משקר. וכאן שמדובר בדבר שעבידא לאיגלויי, האמינה התורה לעד אחד).
- < **שיטת החכמת שלמה** – בירור המיתה גם ע"י עד אחד (מדין רוב ובצירוף עוד צדדים).

זוה נעשה לו נס שנצול משבי הקשה מכלן וכדאיתא בפ' השותפין (ח): וגם נצול מנחשול שבים והרי הוא בשעתו כחסיד שבחסידי".

השגות על התשב"ץ ויישובם

על התשב"ץ קשה מסוגיה מפורשת. הגמרא בכתובות (קז). בסוגיה עוסקת בדין מזונות לאשה שבעלה הלך למדינת הים, וכך מובא שם:

"ת"ש מי שהלך למדינת הים ואשתו תובעת מזונות, ב"ד יורדים לנכסיו וזנין ומפרנסין לאשתו, אבל לא בניו ובנותיו ולא דבר אחר! אמר רב ששת: במשרה את אשתו ע"י שלישי. אי הכי, בניו ובנותיו נמי! כשהשרה לזו ולא השרה לזו. מאי פסקא? אלא אמר רב פפא: כששמעה בו שמת בעד אחד, היא דאי בעית אינסובי בעד אחד מצי מינסבא - מזוני נמי יהבינן לה, בניו ובנותיו דאי בעו למיחת לנכסיו בעד אחד לא מצו נחתי - מזוני נמי לא יהבינן להו".

מוכח שעד אחד מועיל לעניין נישואי אשת המת, אבל לא לעניין הורדת יורשיו לנחלה!

התשב"ץ מתרץ גמרא זו בשלושה אופנים.

הראשון, שלא מדובר בעדות גמורה של עד אחד, אלא שהעד מעיד ששמע קול שבעלה מת שכך דקדוק הלשון "כששמעה בו שמת בעד אחד". אבל עד אחד שהעיד עדות גמורה ודאי מועיל גם להורדת יורשים לנחלה.

תירוץ שני שהתשב"ץ מביא, שהגמרא שם היא אליבא דשמואל, שנחלק עם רב לגבי פסיקת מזונות לאשת איש בסוגיה הנ"ל בכתובות: "מי שהלך למדינת הים. איתמר, רב אמר: פוסקין מזונות לאשת איש, ושמואל אמר: אין פוסקין מזונות לאשת איש". ורק לפי שמואל, שמחמיר בפסיקת מזונות לאשה שבעלה הלך למדה", הגמרא סוברת שעד אחד לא מועיל לנחלה, אבל לפי רב אכן עד אחד מועיל לבירור המיתה לצורך הורדה לנחלה, והיות והלכה כרב אין הלכה כתירוץ זה.

עוד אומר התשב"ץ, שתירוץ זה, שאין עד אחד מועיל לנחלה, הוא לפי הו"א של הגמרא שמשווה עד אחד לשאר פסולי עדות, ולא קיימא לן כן למסקנה.

ראיה נוספת בנושא זה היא מהסוגיה בב"מ (לח:): בעניין הורדת קרוב לנכסיו שבוי. הגמרא שם אומרת "בששמעו בו שמת כ"ע לא פליגי דמורדין". ומשמע שם בגמרא שלא יורדים לנכסיו לגמרי (למכור) אלא רק לעבד את הנכסים.

מבאר התוס' (ד"ה בששמעו): "אין לפרש בששמעו בשני עדים דא"כ פשיטא דמורדין אלא ששמעו היינו בקול ועד אחד". מבואר בדבריו כשיטת הריב"ש שעד אחד לא מועיל לבירור גמור של מיתת המוריש בכדי להוריש נכסיו ליורשיו.

התשב"ץ מסביר סוגיה זו, ששמעו בקול בעלמא אבל לא בעד אחד, כיון שעד אחד מהווה בירור גמור כלפי מיתת המוריש.

הסבר הסוגיה לשיטת החכמת שלמה

החכמת שלמה הנ"ל מתייחס לסוגיה בכתובות שאומרת שבעד אחד לא יורדים לנחלה, באופן הדומה לתירוץ השני של התשב"ץ. הוא אומר שתירוץ הגמרא, שבעד אחד לא ניתן לרדת לנחלה, הוא לשיטת שמואל שחושש למיעוט בדיני ממונות¹¹ (ב"ק מו.). ואף ששמואל נפסק להלכה בסוגיה בב"ק¹², כאן לגבי פסיקת מזונות קיימא לן שפוסקים כרב שפוסקין מזונות לאשת איש, ומכאן מוכח שהתפסת צררי¹³ הוא חשש שלא שכיח כלל, ולכן לא חוששים לכך ופוסקים כרב. ומכאן מגיע החכמת שלמה לבאר שלגבי בירור המיתה, מאחר ואשה דייקא ומינסבא, ממילא הסיכוי שהבעל לא מת הוא חשש רחוק מאד. לכן לפי רב שלא חושש למיעוט שאינו מצוי, ראוי לרדת לנכסיו על סמך עד אחד. משא"כ לשמואל שסובר שחוששים למיעוט שאינו מצוי, לא ניתן לרדת לנכסיו על סמך עד אחד, כיון שחוששים בממונות גם לדברים שאינם מצויים. לדין שהלכה כרב, שפוסקים מזונות לאשת איש, מוכח שלא חוששים למיעוט שאינו מצוי גם בממון, אם כן גם בעד אחד שמת בצירוף הסברא של דייקא ניתן לרדת לנכסיו, כיון שהחשש שהוא לא מת הוא מיעוט לא מצוי.

דעת הרמ"א

בדברי הרמ"א בסעיף א נראה במפורש שסובר כדעת הריב"ש שכותב שם לאחר דיון בבירור הנצרך להחזקת אדם כקרוב "ולא מורידין קרוב לירושה על פי עד אחד". א"כ אומר הרמ"א להדיא שע"א לא מועיל לירושה. אך נראה שניתן להסבירו גם עם שיטת התשב"ץ, שכל מה הרמ"א שכתב שע"א לא מועיל הוא דוקא כלפי בירור הקורבה שזהו מילתא דלא עבידא

11. בבא קמא מו: "ושמואל אמר: יכול שיאמר לו לשחיטה מכרתיו לך, ולא אזלינן בתר רובא, כי אזלינן בתר רובא - באיסורא, אבל בממונא לא אזלינן בתר רובא".
12. חושן משפט רלב, כג "המוכר שור לחבירו ונמצא נגחן, אם אין להוכיח אם קנאו לחרישה או לשחיטה, כגון שהוא אדם שהוא קונה לזה ולזה, וגם אין הוכחה בדמים, כגון שנתייקר הבשר כדמי שור לחרישה, אינו מקח טעות שיכול לומר: לשחיטה מכרתיו, אע"פ שהרוב קונים לחרישה ולא אזלינן בתר רובא להוציא מיד המוכר".
13. חשש זה הוא שהבעל השאיר לאשה חפצים או ממון אחר לגבות ממנו את מזונותיה בזמן שהוא לא נמצא עימה. במידה וחשש זה נכון, אין לתת לה מזונות מממונו של הבעל כיון שהיא כבר קבלה את המגיע לה.

לאיגלווי ולכן יש יותר חשש לשקר כלפי העד, אבל בעניין בירור המיתה שזה מילתא דעבידא לאיגלווי אפשר והרמ"א יסכים לדברי התשב"ץ וא"כ דבריו כאן לא נסובים על דברי הריב"ש בסימן קנ"ה שעוסק בבירור מיתתו של המוריש, אלא על דבריו בסימן מ"ו, שעוסק בבירור קירבתם המשפחתית של הטוענים למוריש¹⁴.

אך יש לעיין במה שרצינו ליישב דבריו עם דעת התשב"ץ, דהנה כתב הרמ"א בחו"מ סימן ל סעיף יד "אין חילוק בדיני ממונות בין מלתא דעבידא לגלווי או לא" ומקור דבריו בריב"ש. ומזה נראה שלא מקבל נאמנות ע"א אף במילתא דעבידא לאיגלווי.

סיכום

כפי שראינו ישנן שלש שיטות בעניין נאמנות עד אחד.

ערוך השלחן פוסק בעניין זה כמו הריב"ש שרק על סמך שני עדים ניתן להוריד יורשים לנחלה וגם רע"א לא סומך על התשב"ץ ופוסק שעד אחד לא מספיק לירושה.

הנוב"י לעומת זאת סובר שעד אחד מספיק כשיטת התשב"ץ וכן אומר המהרי"ק, ונראה שגם החכמת שלמה מסכים למסקנה זו אף שמגיעה אליה באופן אחר ולא מכח העד בלבד. ברמ"א ראינו שבאופן פשוט סובר כריב"ש אף שניסינו להסבירו גם לפי התשב"ץ.

הכרעת האחרונים

רבו הפוסקים שסמכו ידיהם על דברי הריב"ש.

כנסת הגדולה (סימן ל הגב"י אות מח) מעיד ששמע מרבו, שדברי הריב"ש בזה הם סולת נקיה. ומביא מספר **משפט צדק** (ח"א סי' ט) שאומר "מי יוציא ממון נגד הריב"ש ז"ל". וכן נראה מדברי **קצות החושן** (סימן לט סק"א) שכותב: "...ואע"ג דבשו"ת תשב"ץ (ח"א סי' פ"ב) סובר דעד אחד נאמן אפילו בממון היכא דעבידא לגלווי, ומה שאמרו אין האחין יורדין לנחלה היינו בעד מפי עד אבל בעד המעיד מפי עצמו נאמן גם לנחלה, כבר חלקו עליו בזה..." וע"ש בהקשר הדברים. וכן **החזו"א** (אבן העזר סי' כא אות ג) כותב שנאמנות ע"א

14. אח"כ העירני העורך לכך שבדרכי משה הארוך אכן מציין הרמ"א לסימן מו בשו"ת הריב"ש עיין שם עוד בדבריו (ואכן במהדורת הש"ע של מורשה להנחיל ציינו על דברי הרמ"א הללו לדברי הריב"ש בסימן מו ולא בסימן קנה).

היא דוקא באשה מצד סברת דייקא ומינסבא¹⁵, וכותב על דברי הנוב"י: "ומש"כ הנו"ב דעד אחד מהימן מדאורייתא ויורדין לנחלה על פיו, לא נראה לי כן במשמעות השמועות ולא בלשון הרמב"ם"¹⁶.

15. וזאת על סמך חידושו שם שהתורה נתנה כח ביד חכמים להכריע מה נקרא ידיעה ולהחליט מתי מספיקה נאמנות כזו.

16. מן הראוי לציין שמצאתי מספר מקורות שנשמכו על דברי התשב"ץ, אך גם הם הוסיפו אותו כסניף ולא כהויתו.

ראשית אציין לדברי קצות החושן בסימן מט סק"ב, שאומר שבדבר דרבנן (כגון הצורך בהכרת הלווה והמלוה לכתובת שטר הלוואה, שהוא הנידון שם), ניתן לסמוך על סברת מילתא דעבידא לאיגלויי ולהאמין בכך ע"א (ברם, לפי מה שנתבאר שמחל' הריב"ש והתשב"ץ נובעת מהשאלה האם נאמנות עד אחד היא דאו' או דרבנן במילתא דעבידא לאיגלויי, ממילא נראה שגם הריב"ש יודה שבדבר דרבנן נאמין ע"א במילתא דעבידא לאיגלויי, כיון שמדרבנן יש נאמנות בעניין זה. ולפ"ז הקצות לא חורג בכך מהכרעתו שראינו לעיל, שפסק כריב"ש).

נציין עוד למעוניין לעיין לכתב סופר (בחידושו לש"ס בקונטרס נאמנות בעדות אשה עמוד כו) וכן לרב עובדיה יוסף שליט"א, שמתייחס לדברים. בדבריו בכנס תושבע"פ (כרך לב עמוד 14), וכן הראני אחי שמיר נ"י, שהרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א בשורת הדין (כרך ב), מביא את דברי התשב"ץ ומצרפם לעוד סברות.